

VILÁG- TÖRTÉNET

10. (42.) évfolyam 2020. 3.

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **GÉRAUD POUMARÈDE**
A KONSTANTINÁPOLYI FRANCIA DIPLOMÁCIA
ÉS A MAGYARKÉRDÉS A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC KORÁBAN
- **ELISABETH SAÏH – TÓTH FERENC**
RODOSTÓTÓL PÁRIZSIG
- **TÜSKÉS GÁBOR**
A NEMZETI IDENTITÁS TÖRTÉNETI KONSTRUKCIÓJÁHOZ
- **TAKÁCS LÁSZLÓ**
A KATONAI RANGOK TERMINOLÓGIÁJA II. RÁKÓCZI FERENC
CONFESSIO PECCATORIS CÍMŰ MŰVÉBEN
- **KINCSES KATALIN MÁRIA**
RÁKÓCZI-SZOBROK KÜLHONBAN
- **SZEMLE**
BLÉNESI ÉVA, KISS MÁRTON, NAGY KORNÉL,
TÓTH FERENC ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

10. (42.) évfolyam 2020. 3.

TARTALOM

Egy emlékév után. A hazai és külhoni Rákóczi-kutatások újabb eredményei (Tóth Ferenc)	305
<i>Tanulmányok</i>	
Géraud Poumarède: A konstantinápolyi francia diplomácia és a magyarkérdés a Rákóczi-szabadságharc korában	311
Núria Sallés Vilaseca: „Erdély fejedelméhez küldtek csupán.”	
Jacques de Boissimène küldetése III. Ahmed szultán udvarában (1717–1718)	325
Balázs-Szabelski Enikő – Adam Szabelski: II. Rákóczi Ferenc Lengyelországban	335
Elisabeth Saïh – Tóth Ferenc: Rodostótól Párizsig. Egy magyar származású család viszontagságai	345
Tüskés Gábor: A nemzeti identitás történeti konstrukciójához. A pátria képe II. Rákóczi Ferenc önéletrajzi írásaiban	371
Takács László: A katonai rangok terminológiája II. Rákóczi Ferenc <i>Confessio Peccatoris</i> című művében	393
Egyed Emese: Színpadi álom a Rákóczi-emigrációról.	
K. Boér Sándor: <i>Gróf Bonnévál vagyis az idegenek Konstancinápolyban</i>	409
Kincses Katalin Mária: Rákóczi-szobrok külhonban	431
<i>Műhely</i>	
Korpás Zoltán: Mexikói aranyesők a magyarországi oszmán terjeszkedés ellen?	467
<i>Szemle</i>	
A Próféta-ábrázolások európai kultúrtörténete (Tóth Ferenc)	481
A Lengyel–Litván Unió kapcsolatai a Szafavida Birodalommal és az ecsmiadzini katolikoszátussal (Nagy Kornél)	486
Hogyan látja az utókor az örmény genocídiumot?	
Gondolatok <i>Az emlékezet száz éve</i> című könyv margójára (Blénesi Éva)	490
A Szabad Francia Erők a második világháborúban. Az ellenállás megszervezése és a nemzetközi fegyveres együttműködés (Kiss Márton)	496

Jelen számunkat Tóth Ferenc szerkesztette

CONTENTS

After a Year of Remembrance: Results of Recent Researches on the Rákóczi Era at Home and Abroad (Ferenc Tóth)	305
<i>Studies</i>	
Géraud Poumarède: French Diplomacy at the Porte and the Hungarian Question during the War of Independence of Francis II Rákóczi	311
Núria Sallés Vilaseca: "I Was only Sent to the Prince of Transylvania": Mission of Jacques de Boissimène to the Court of Sultan Ahmed III (1717–1718)	325
Enikő Balázs-Szabelski – Adam Szabelski: Francis II Rákóczi in Poland	335
Elisabeth Saïh – Ferenc Tóth: From Rodosto to Paris: The Vicissitudes of a Family of Hungarian Origins	345
Gábor Tüskés: To the Historical Construction of National Identity: The Image of Hungary in the Autobiographical Writings of Francis II Rákóczi	371
László Takács: Terminology of Military Ranks in <i>Confessio Peccatoris</i> , the Work of Francis II Rákóczi	393
Emese Egyed: A Dream on Stage about Exile: Sándor K. Boér: <i>Bonnéval or the Strangers in Constantinople</i>	409
Katalin Mária Kincses: Rákóczi Statues Abroad	431
<i>Workshop</i>	
Zoltán Korpás: Mexican Gold Pesos against the Ottoman Expansion in Hungary?	467
<i>Book Reviews</i>	
A European Cultural History of the Representations of the Prophet (Ferenc Tóth)	481
The Relations of the Polish–Lithuanian Commonwealth with Safavid Iran and the Catholicosate of Etchmiadzin (Kornél Nagy)	486
The Armenian Genocide as Seen by Posterity: Reflections on the Margins of the Book Entitled <i>A Hundred Years of Memory</i> (Éva Blénesi)	490
The Free French Forces in World War II: Organizing Resistance Movement and International Cooperation (Márton Kiss)	496

A Próféta-ábrázolások európai kultúrtörténete¹

John Tolan, a Nantes-i Egyetem neves amerikai származású történésze, a középkori mediterrán történelem szakértője korábbi sikeres művei után egy újabb széles körű érdeklődésre igényt tartó könyvet jelentetett meg, amelynek égető aktualitását nem kell külön hangsúlyoznunk. A mű az európai Mohamed-ábrázolások kultúrtörténetét vázolja fel nagy vonalakban, ám számos új, saját kutatási eredménnyel megtűzdelve, így nemcsak egy enciklopédikus igényű kézikönyvet állított össze a szerző, hanem egyéni megközelítésű tudományos munkával örvendeztette meg az olvasókat.

Tolan több korábbi művének homlokterében is a kereszténység és az iszlám középkori kölcsönhatásai és ütközőpontjai álltak. Egyik kedvenc témája a nagy és különböző vallású személyiségek találkozásai és dialógusai.² Jelen kötet bevezetőjében Goethe és Napóleon 1802. október 2-i beszélgetésének témájából kiindulva mutat rá művének fő céljára, miszerint azt igyekszik írásában megragadni, hogy Mohamed próféta mi miatt jelentős az európaiak számára. Ezt frappánsan úgy fogalmazza meg, hogy nem Mohamedről – helyesebben Muhammadról –, a történelmi szereplőről kíván értekezni, hanem arról a bizonyos Mahometről, az európai közvéleményben fennmaradt, gyakran torz és elváltoztatott, már-már fiktív személyiségről, akit hol ellenségesen, hol idealizáltan ábrázoltak az európai gondolkodók, írók és képzőművészek.

Mohamed személyisége az iszlám elterjedésétől napjainkig rendkívüli módon foglalkoztatja a kontinensünkön élők képzeletvilágát: hol gyűlöletet, hol gúnyos megvetést, hol pedig érdeklődést és csodálatot váltott ki az európaiakból. A kora újkorban különösen nagy érdeklődés övezte, köszönhetően a reformáció eszméi, az európai török háborúk eseményei és a modern nacionalizmusok hősképei hatásának. A sokarcú Próféta képe annál inkább zavaró, mivel az iszlám szent könyv, a Korán nagyon kevés adatot nyújt az életéről, és jobbra a mondásaiból a halála után jóval később összeállított Hadisz és néhány kivételes forrás segít élettörténete rekonstruálásában. Ezeket – mint például Ibn Ishāq száz évvel Mohamed halála után keletkezett és Ibn Hishām még későbbi művében fennmaradt írását – a szerző röviden bemutatja a kötet bevezetőjében. Ezt követően tömören felvázolja Mohamed életének a történelmi hitelesség szempontjából leginkább elfogadottabb állomásait és az iszlám térhódításának összefogott históriáját. Ennek során röviden vitatja néhány tudós civilizációs elméletét, mint például Marshall Hodgson *islamdom* teóriáját vagy Montgomery

1 Tolan, John: *Mahomet l'Européen. Histoire des représentations du Prophète en Occident*. Paris, Albin Michel, 2018. 442 p.

2 Például: Tolan, John: *Le Saint chez le Sultan. La rencontre de François d'Assise et de l'islam. Huit siècles d'interprétation*. Paris, 2007.

Watt *Euramerica* tézisé, amelyek a vallás és a civilizáció közötti bonyolult viszonyrendszert próbálják megmagyarázni.

A kötet első fejezetében a bálványimádó Mohamed képének kialakulását veszi górcső alá a szerző. A muszlimokat ekkor szaracénoknak tekintő európai krónikások, írók és költők – miként az egykori görögök és a rómaiak – bálványimádóknak tartották az iszlám követőit. Tolan Richard Johnson *Famous History of the Seven Champions of the Christendom* című regényének szimbolikus párbeszédével nyitja meg az általa vizsgált irodalmi példák sorát, amelyben megtalálható egyebek mellett Raoul de Caen *Gesta Tancredi* műve ugyanúgy, mint a híres Roland-ének. Mohamed próféta személye és szerepe csak nagyon homályos módon körvonalazódik a korabeli krónikák és geszták szövegeiben, és kibonthatatlanul összekeveredik az ókori görög-római istenek képeivel, vagy egyenesen azonosul a „bálvány” (mahommet) kifejezéssel, amint erre jó példát kaphatunk Jean Bodel *Jeu de saint Nicolas* című munkájában, de a jelenség igen elterjedt volt az angol nyelvterületen is. A képzőművészet is élt a Mohamed-bálvány toposzával, amint ez a párizsi Sainte-Chapelle egyik festett üveglak-ábrázolásán is látható.

A második fejezetben azokat az európai ábrázolásokat elemzi a szerző, amelyek Mohamedet olyan emberként mutatják be, aki a keresztények vallását eltorzítva eretnek hitet igyekezett meggyökeresíteni. Itt jelenik meg a Próféta azon később gyakran visszatérő képe, amely a szaracénokat megtévesztő, hamis, sarlatán és csaló emberként ábrázolja Mohamedet. A témának korábban már monográfiát is szentelő Tolan itt elsősorban Laurent de Premierfait, Guibert de Nogent, valamint az iszlám tanait először teológiaiag cáfolni igyekvő Pierre Alphonse műveire támaszkodik. Az eredetileg andalúziai zsidó származású Alphonse *Dialogi contra Iudaeos* című művének ötödik fejezetében – részben az arab nyelvű keresztény *Risālat al-Kindī* szövegéből merített érvekkel – támadja az iszlámot, és Mohamed prófétát csalónak állítja be. E szerző hatását mi sem jelzi jobban, mint az a tény, hogy Mohamed-életrajzát olyan szerzők is átvették, mint Jacopo de Voragine (*Legenda Aurea*) és Vincent de Beauvais (*Miroir historial*). A Korán iránti érdeklődés fellendülésének köszönhetően született meg annak első latin fordítása is, amelyet Petrus Venerabilis, Cluny neves apátja rendelt meg az angol Kettoni Róberttől. A Korán első heves támadója, Riccoldo da Monte di Croce domonkos szerzetes szintén hozzájárult a Próféta kétes európai hírnevéhez, ami még Dante híres művében is megfigyelhető.

A Mohamed próféta életét vizsgáló első forráskutatások az Ibériai-félszigeten kezdődtek – tudjuk meg a könyv következő fejezetéből –, ahol már a 8. század óta igen jelentős terfgalást ért el az iszlám. Tolan különösen fontosnak tartja Rodrigo Jiménez de Rada toledói érsek munkásságát, kiemelve, hogy a *Gran Reconquista* kezdetén – két évvel a Las Navas de Tolosa-i csata (1212) előtt – az ő kezdeményezésére fordította le Toledói Márk a Koránt latinra. A mű előszavában a szerző alaposan elmarasztalja a Mafometus néven nevezett prófétát és tevékenységét. Rodrigo Jiménez de Rada maga is írt egy Mohamed-életrajzot, amelyet az *Historia arabum* című művébe illesztett be, és amely kiválóan tükrözi a Korán latinra való lefordításának hatását. Tolan rámutat Rodrigo érsek tevékenységének korlátaira is. A Próféta életével kapcsolatos hispániai kutatások nem szolgáltak más célt, mint hogy elmélyültebb módon bizonyítsák: az embereket az igaz hittől eltérítő hamis prófétáról van szó, és hogy minél szilárdabb alapokra helyezték az újabb kereszties háborúkat előkészítő prédikációkat. Egyes szerzők – mint például Pedro Pascual *Sobre la seta mahometana* című művében – Mohamed életét és tanításait bírálva próbálták meggyőzni a hitüket elhagyni készülő keresztényeket. Granada 1492-es elfoglalása után a katolikus hitre tért moriszkó lakosság hagyományaiából keletkező apokrif iratok nyújtottak újabb forrásokat a Próféta életére.

A kötet következő fontos egységében az európai reformáció és vallásháborúk, valamint az európai oszmán hódítások közös hatásait foglalja össze a szerző. A fejezetet stílszerűen egy 1687-es francia almanach illusztrációjával vezeti be, amelyen még az utolsó budai pasát is megjelenítette a metszet készítője a Próféta és Kálvin társaságában. A nagy változások időszakában élő szerzők új szempontok alapján – az iszlámot az európai keresztény vallások bonyolult rendszerével összevetve – ítélték meg Mohamed próféta személyét. A hitvitázó irodalomban a katolikus szerzők előszeretettel hasonlították a protestánsokat a muszlimokhoz, és ugyanezt tapasztalhatjuk a protestánsok részéről is. A hivatkozások gyakorisága megtermékenyítően hatott a tudományos irodalomra is: nem véletlen, hogy éppen ebben az időszakban jelent meg Theodor Bibliander szerkesztésében a Korán Kettoni Róbert 12. századi latin nyelvű fordításán alapuló első nyomtatott kiadása, amelyhez Luther Márton írt előszót. A fejezet részletesen foglalkozik a Bibliander-féle Korán-fordításból keletkezett, egyéb európai nyelveken olvasható Korán-fordításokkal (olasz: Giovanni Battista Castrodardo, 1547; német: Salomon Schweigger, 1616; holland: a német fordítás alapján, 1641; francia: André du Ryer, 1649).

Az egyre szélesebb körben ismertté vált Korán gyakran szolgáltatott érveket a reformáció különféle irányzatai képviselőinek, mint például Szervét Mihály követőinek is. A szerző megemlékezik a Szentháromságot tagadó mozgalom erdélyi hatásáról, különösen Dávid Ferenc és Giorgio Biandrata tevékenységéről. A magyar történelmi hivatkozást olvasva talán még jobban örülhettünk volna, ha a kötet bibliográfiájában a téma kiterjedt hazai irodalmából is kaphattunk volna egy kis ízelítőt. Hasonlóképpen rossz érzést kelthet a magyar olvasóban az a rész is, hogy a Thököly-felkelés történetéről szólva a szerző – nyilván a külföldi szakirodalom alapján – az anakronisztikus Bratislava elnevezést használja.

A kora újkori Angliában érzékletesen aktuálpolitikai jelleget kapott az első angol nyelvű Korán-fordítás. Az I. Károly lefejezésének évében (1649) napvilágot látott mű bevezetőjében a fordító (Thomas Ross) Mohamed prófétát Cromwellhez hasonlóan a legitim rend ellen lázadó cselszövőnek mutatja be. A párhuzam azonban pozitív értelemben is hatott: erről tanúskodik például Henry Stubbe *The Original and Progress of Mahometism* (1671) című műve, amelyben a Próféta a babonák ellen fellépő hitújítóként jelenik meg. Mások viszont – mint a *Life of Mahomet* (1697) szerzőjeként ismertté vált Humphrey Prideaux – a keresztény hit védelmére kelve hamis prófétának és csalónak ábrázolták Mohamedet, megteremtve ezzel a felvilágosodás korának egyik erősen rögzült toposzát. Ennél jóval tovább ment a 18. század elején az ír szabadgondolkodó John Toland, amikor egy apokrif evangélium-kézirat elemzése alapján a kereszténység és az iszlám közös gyökereit kutatta.

A felvilágosodás századában a Próféta megítélése árnyaltabbá és sokszínűbbé vált. A *Traité des trois imposteurs* 1719-es megjelenésével nyíltan egyház- és vallásellenes jelleget kapott, tekintve hogy Mohamed Mózzessel és Jézussal együtt vált a szerző kritikai elemzésének tárgyává. A fény századának európai közvéleménye számára a Próféta képe azonban nem csak negatív jelzőkkel párosult. A vallásalapítónak pozitív szerepet is tulajdonító értelmezésnek is számos képviselője volt, akik jelentős mértékben árnyalták az összképet. A korszak egyik neves politikai publicistája, Henri de Boulainvilliers *Vie de Mahomed* (1730) című könyvében az ősi egyház eredetét keresve Mohamed reformjait a tiszta monoteizmus érdekében tett erőfeszítésként értékelte. A kor másik nagy fegyverténye volt a Korán új, kritikai szemléletű angol nyelvű fordítása (George Sale), amely nagy hatást gyakorolt a kor irodalmára. Az arab nyelvet kiválóan ismerő Sale elsősorban Lodovico Marracci latin nyelvű kritikai Korán-fordításának (1698) hatására kezdte el a munkát, mivel a katolikus olasz fordítását elfogultnak tartotta. Sale – hasonlóan más, az iszlámról pozitívabban nyilatkozó szerzőkhöz

(Hadrian Reland, Jean Gagnier) – egy kiegyensúlyozottabb és előítéletektől mentesebb, kommentárokkal ellátott Korán-fordítást igyekezett az európai olvasók számára nyújtani.

A Próféta egyik meghatározó korabeli ábrázolása a felvilágosodás legismertebb filozófus-írója, Voltaire tollából származik (*Le Fanatisme ou Mahomet le prophète*, 1741). Voltaire cinikus csalónak mutatta be Mohamedet, de személyén keresztül elsősorban a francia katolikus egyház vallási fanatizmusát és a klérust támadta. Később, Sale fordításának elolvasása után Voltaire is sokkal pozitívabban értékelte Mohamed történelmi szerepét az *Essai sur les mœurs* című munkájában, illetve a *Catéchisme de l'honnête homme* című fiktív párbeszédében. Ziad Elmarsafy véleménye szerint Voltaire bizonyos szempontból azonosult is az általa példaképnek, sőt modellnek tekintett Prófétaival. A 18. század gazdag időszakának szentelt fejezetet két neves szerző: a jogász Emmanuel de Pastoret és a történész Edward Gibbon által felvázolt Mohamed-kép bemutatásával zárta Tolan. A kötet terjedelmi okokból nem térhetett ki a korszak gazdag irodalmának egyéb termékeire, de talán érdemes lett volna utalni néhány további neves utazó és Kelet-kutató munkásságára, vagy a témához szorosan kapcsolódó, szintén ebben a korban zajló, a keleti despotizmusról szóló filozófiai vitára.

Bonaparte Napóleonra kifejezetten nagy hatást gyakorolt Mohamed próféta történelmi jelentőségű személye. Napóleon Claude-Étienne Savary fordításában olvasta a Koránt, és egyiptomi expedíciója során igyekezett felhasználni az iszlám tanait a hódításai megtartására. A kudarc ellenére élete végéig csodálattal tekintett Mohamedre – akit példaképének tartott –, és száműzetése idején, Szent Ilona szigetén is lelkesen tanulmányozta az életét. Hozzá hasonlóan pozitívan tekintettek Mohamedre a romantika hőskultuszának szerzői, mint Thomas Carlyle, Alphonse de Lamartine vagy Johann Wolfgang von Goethe, s az ő műveik nyomán a muszlim vallásalapító egyértelműen nyertesként vonulhatott be az európai hősök előkelő panteonjába. A monográfia hetedik fejezetéből egyebek mellett azt is megtudhatjuk, hogy a romantika sokoldalúan ábrázolta a Próféta: míg Carlyle-nál az egyszerűség és nagylelkűség példaképe volt, Lamartine számára a misztikus zenit testesítette meg.

A 19. században – a Próféta nagy népszerűsége mellett – megindult a Korán tudományos igényű kutatása is, amelyben a közép-európai zsidó tudósok, mint a német Abraham Geiger, Gustav Weil vagy a magyar Goldziher Ignác kétségkívül úttörő szerepet játszottak. Egyebek mellett erről szól a könyv következő fejezete. A zsidó vallást megújítani kívánó neológ Geiger a Talmudot ismerő Mohamedet egy olyan zseniális reformernek tekintette, aki képes volt a zsidó vallást az arabok hitéhez igazítani. Hozzá hasonlóan Weil és Goldziher is az izraelita hit megújításának előképét látta meg Mohamed próféta tevékenységében.

Az utolsó fejezetben a szerző a 20. századi recepciótörténet fontosabb momentumait emeli ki. Az 1900-as évek elején – különösen az első világháború után – sok európai értelmiségi keresett spirituális alternatívát, és lelkesen fordult az iszlámhoz. Később fontos szerepet játszottak a gyarmati felszabadító mozgalmak nyomán kialakuló, vallások közötti párbeszédet szorgalmazó irányzatok is. Az új eszmék jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy Mohamedet egyre szélesebb körben ismerjék el prófétaent. Vallási küldetésének keresztény szemmel történő tanulmányozásában úttörő szerepet játszott Louis Massignon francia professzor és az ökumenikus vallási párbeszéd fontosságát hirdető Giulio Basetti-Sani ferences szerzetes. A II. vatikáni zsinat iszlámot elismerő téziseinek hatása újabb lendületet adott a világvallások közötti dialógus folytatásának. A szerző kiemeli Hans Küng svájci teológus, a jezsuita Jacques Dupuis és Montgomery Watt iszlámkutató anglikán pap munkásságát.

A szerző kétségkívül nehéz feladatra vállalkozott, amikor hatalmas szaktudást igénylő és ráadásul rendkívül érzékeny témát próbált meg bemutatni a művelt nagyközönség számára is érthető módon. A könyvet elolvasva mindenképpen az az érzésünk, hogy

John Tolan – vállalva a téma iránti megnövekedett érdeklődés kihívását – sikeresen megbirkózott a kitűzött feladattal, a vallásalapító Mohamed próféta európai kultúrtörténeti változásaival kapcsolatos hatalmas ismeretanyagot tudományos alapossággal foglalta össze.

*Tóth Ferenc**

* A szerző az MTA doktora, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., toth.ferenc@btk.mta.hu).

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2020-as évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap